
PRAISTORIJSKI TUMULI U TIVATSKOM POLJU

Gojko Andrijašević

The tumuli of Mala Gruda and Velika Gruda represent the most important Eneolithic localities on the southeast coast of the Adriatic. Located in the Tivat Field, they are an example of well-known tumuli that often occurred in the Western Balkans at the very beginning of the Bronze Age. The tumuli are characterized by rich tombstones of gold, silver, bronze, ceramics and quartz, which is why they are often referred to as princely tumuli. Necropolises were used from the Early Bronze Age to the beginning of the Iron Age (around 2400–1200 BC). Since 2018, at St. John's Church the most important objects from Mala Gruda and Velika Gruda have been presented to the public in the Old Town of Kotor, in a permanent exhibition.

Teritorija Crne Gore se sastoji od različitih cjelina, primorskih i kontinentalnih, koje obuhvataju ravnice, planine i priobalni pojas. U dalekoj prošlosti, to je bilo relativno zatvorena cjelina, sa dva veoma različita životna područja. Crnogorsko primorje sa zaleđem, koje obuhvata područje Skadarskog jezera, Zetsku i Bjelopavličku ravnicu i veći dio starocrnogorske krške zaravni, i kontinentalni koji se sastoji od sjeverozapadnog područja sa dolinama rijeka Komarnice, Vrbnice i Pive i sjeveroistočnog dijela sa Pljevaljskom, Bjelopoljskom i Beranskom kotlinom,

uključujući doline rijeka Tare, Ćehotine i Lima. Između ovih regija je postojala prirodna komunikacija, zahvaljujući čemu se u pojedinim fazama kulturni uticaj javljao na cijeloj teritoriji Crne Gore. Na osnovu saznanja o kulturama u različitim istorijskim periodima, relativno usko Crnogorsko primorje može se povezati, prije svega, sa jadranskim i mediteranskim kulturnim krugom. Kontinentalno područje je prilično osjetljivo područje sa značajnim životnim prostorima u dolinama pomenutih rječnih tokova, važnih za centralni Balkan i Podunavlje.

Krajem neolita, na početku bronzanog doba, na Balkanu i Jadranu pojavljuju se prvi tumuli (praistorijske nekropole ili nadgrobni spomenici sagrađeni od kamena i zemlje), koji specifičnom izradom nagovještavaju poseban odnos prema umrlima. U Crnoj Gori, među njih se svrstava tumul iz sela Kuće Rakića, pored rijeke Cijevne u Zetskoj ravnici. Tumuli iz Male i Velike Grude su nastali nešto kasnije i izgradnjom i izvanrednim sadržajem odskaču od dosad poznatih tumula neolitske Evrope.

Bokokotorski zaliv uslovno možemo podijeliti na četiri dijela tj. basena: jugozapadni, koji čine Hercegnovski i Tivatski koji su povezani sa Jadranskim morem i sjevernoistočni baseni koje čine Risanski i Kotorski zaliv. Ove basene razvaja, a ujedno i povezuje, uzak morski prolaz zvani Verige. U dnu jugozapadnog rukavca, smješten je grad Tivat. Južno od Tivta prostire se plodna dolina, Tivatsko polje, a dalje prema jugu zaravan, Grbalj ili Grbaljsko polje, koja se prostire prema Jadranskom moru i prema gradu Budvi. Zbog svega navedenog, možemo s pravom konstatovati da je navedeni prostor, u koji su smješteni Mala i Velika Gruda, bio i jeste izuzetno pogodan za trajno naseljavanje, život i egzistenciju. To je potvrdio i kontinuitet stalnog ljudskog prisustva i života koji, potvrđeno je naučno, traje na ovim prostorima više od šest milenijuma.

Mala gruda

Prva arheološka istraživanja na području Tivatskog polja započeta su 1967. i nastavljena 1968. godine od strane Arheološkog instituta iz Beograda i Pomorskog muzeja iz Kotora kada su otkopavana tri velika tumula. Razlog zbog kojeg su započeti arheološki radovi bio je taj što je 1965. godine urađeno detaljno rekognosciranje Tivatskog polja, Krtola i Grblja. Tada je konstatovano da se na ovom području nalazi veliki broj manjih ili većih kamenih humki ili tumula. Pomenuta iskopavanja su vršena na tri veća tumula na obroncima Tivatskog polja: dva su bila na lokalitetu Milovića lokva kod sela Đuraševići, a jedan na lokalitetu Milovića gumno kod sela Lješevići u Donjem Grblju. Oni su predstavljali tzv. velike kamene tumule, prečnika oko 18□20 metara, a visine od 1,5 do 2,5 metra. U njima su pronađene grobnice oivičene kamenim pločama sa pokojnicima u zgrčenom položaju i veoma siromašnim grobnim nalazima. Tumuli ovakvog oblika i načina sahranjivanja su česti u Dalmaciji i Hercegovini i vremenski se smiještaju u kasno halštatsko (gvozdeno) doba.¹

Sljedeća iskopavanja su vršena 1970. i 1971. godine, u samom Tivatskom polju, u blizini aerodroma Tivat. Tada su uočene dvije velike humke koje su se, za razliku od drugih tumula, nalazile na ravnom terenu, bile su nasute zemljom i imale su dobro očuvan kupasti vrh. Ove dvije humke u narodu su bile poznate pod nazivom „glavice“ ili „grude“, za razliku od ostalih kamenih tumula koje su nazivali „gomile“. Prvo je započeto sa iskopavanje na manjem tumulu nazvanim Mala Gruda. U sredini tumula, na dubini od oko 4 metra, pronađen je centralni grob. Grobnica je bila sazidana od velikih kamenih ploča i prostirala se u pravcu sjever - jug dužine 1,27 m, širine 0,75 m i dubine

¹ V.Trbuhović, *Arheološki pregled*, br. 9, Beograd 1967, str. 32–34.

0,75 m . Dno grobnice je bilo pokriveno jednom kamenom pločom koja se raspukla na više mjesta. Iznad centralnog groba nalazila se jama - žrtveno ognjište (spaljište). Naime, nakon sahrane, obredno su prinošene životinjske žrtve koje su zatim spaljivane. Prema nalazima, radilo se uglavnom o sitnim životinjama. Takođe su pronađeni, uglavnom pored žrtvenih spaljišta, ostaci grube keramike u fragmentima i komadi obrađenih i poluobrađenih alatki od kamena i kremenca. Skelet koji je pronađen u centralnom grobu, ležao je u zgrčenom položaju, sa glavom okrenutom prema sjeveru. Na osnovu analize, utvrđeno je da se radi o skeletu starije muške osobe.² U grobnici su pronađeni predmeti izuzetne vrijednosti, koji samo potvrđuju pretpostavku da se radi o veoma značajnoj i važnoj osobi. Naime, u istočnom dijelu grobnice, otprilike u predjelu pojasa pronađeni su zlatni nož i srebrna sjekira sa zlatnom aplikacijom. U sjevernom dijelu grobnice, između ulomaka kostiju lobanje, nađeno je pet zlatnih privjezaka i dva fragmenta nepravilnog lima amorfnog oblika u sjeverozapadnom uglu. Kod nogu skeleta, uz istočnu ivicu grobnice, nađeni su keramički pehar sa drškom i plitka zdjela koji su ukrašeni i spolja i iznutra urezanim ornamentima vučedolskog tipa.³ (Vučedolska kultura pripada mlađem eneolitu, mlađem bronzanom dobu i nazvana je po arheološkom lokalitetu Vučedol koji se nalazi u blizini Vukovara u Hrvatskoj i trajala je otprilike između 2300. i 1800. godine stare ere).

Još od ranog bronzanog doba, pojavu sahranjivanja u kamenom kovčegu ispod zemljane ili kamene humke susrećemo na teritoriji Crne Gore, Dalmacije, Bosne i Hercegovine i

² M. Primas, *Velika Gruda I*, Hugelgraber des fruhen 3. Jahrtausends v. Chr. im Adriagebiet-Velika Gruda, Mala Gruda und ihr Kontext, Band 32, Bonn 1996.

³ M. Parović-Pešikan – V. Trbuhović, „Iskopavanje tumula ranog bronzanog doba u Tivatskom polju“, *Starinar* XXIII, Beograd 1972, str. 129.

zapadne Srbije. Zemljanih tumula, sličnih Velikoj i Maloj Grudi, na području Crne Gore ima znatno manje od kamenih. Zemljani su po pravilu mnogo veći i najviše ih je konstatovano u okolini Nikšića. Ono što razlikuje tumule Male i Velike Grude od ostalih u Crnoj Gori je pojava žrtvenog ognjišta i spaljivanja i postavljanje kamenih obloga povrh zemljanog nasipa iznad kalote od pečene zemlje. Slični kameni pokrivači do sada su konstatovani u Albaniji i u sjevernom Epiru u Grčkoj.

Na osnovu analize pogrebnog obreda, tumul Mala Gruda iz Tivatskog polja predstavlja primjer dobro poznatih tumula, koji se često javljaju na području zapadnog Balkana na samom početku bronzanog doba.⁴

Keramika

Kao što je već rečeno, u centralnom grobu Male Grude pronađeni su fragmentovana plitka konična zdjela i fragmentovani pehar sa jednom drškom. Konična zdjela je spolja i iznutra ukrašena

urezanim ornamentima. Unutrašnja površina je širokim trakama podijeljena na četiri trouglasta polja nepravilnog oblika. Svaka traka se sastoji od široke, urezane cik-cak linije, oivičene uskom trakom u kojoj su vertikalne veoma sitne cik-cak linije. Unutrašnja ivica trougaonih polja ukrašena je nizom trouglova, a luk oboda je dupla traka sa vertikalnim cik-cak ornamentima. Spoljna površina zdjele je nešto jednostavnije ornamentisana. Obim zdjele je na četiri mjesta polukružno narezan i ravnomjerno raspoređen (sl. 1). Fragmentovani pehar sa jednom drškom ima cilindrično visoko grlo koje se širi nadolje, prelazeći u okrugli, dosta spljošten trbuh i zaravnjeno dno. Spolja je ornamentisan širokim vertikalnim trakama, sa kombinacijom široke

⁴ M. Guštin, *Simbol boga i kralja □ prvi europski vladari*, Galerija Klovićevi dvori – Zagreb 2006, str. 88–89.

cik-cak linije, oivičene uskim trakama ispunjenim vertikalnim sitnim cik-cak linijama, kao što smo vidjeli na zdjeli. Duž grla i trbuha pehara vertikalno je raspoređeno nekoliko ornamentisanih traka. Ista ornamentika se vidi i na dršci pehara. Obod je oivičen sa dvije uske trake ispunjene sitnim vertikalnim cik-cak linijama (sl. 2).

sl. 1

sl. 2

Zdjela i pehar su izrađeni od crvenkasto-mrke gline sa mnogim primjesama. Spolja su dobro obrađeni i uglačani do jakog sjaja. To posebno vrijedi za pehar, koji spolja ima skoro crnu boju, dok je zdjela na površini tamnomrke boje i debljih je zidova.

Oblikom i ornamentikom keramika iz tumula Mala Guda spada u vučedolski kulturni krug i veoma je dobro poznata širom čitave teritorije Bosne i Hercegovine, Dalmacije i na srednjedalmatinskim ostrvima.⁵

Metalni predmeti

U centralnom grobu Male Grude pronađeni su metalni nalazi od zlata, srebra i bakra, koji ukazuju na tijesnu povezanost Crnogorskog primorja i zaleđa sa istočnim Sredozemljem i Bliskim istokom. Na osnovu metalnih predmeta koji su pronađeni, može se konstatovati da je riječ o muškarcu koji je tu

⁵ M. Parović-Pešikan, V. Trbuhović, n. dj., str. 133–134.

sahranjen i koji je sasvim sigurno imao veoma značajno mjesto u zajednici. Zlatni bodež, koji je pronađen u visini pojasa, lisnatog je oblika, sa ravnim stranama i zaokrugljenim vrhom. Ima malo profilisani jezičak za pričvršćivanje drške, kao i plastično, trostruko profilisano uzdužno rebro u sredini. Na jezičku i u gornjem dijelu bodeža nalazi se pet otvora za prikivanje drške koja nije sačuvana. Najveći otvor se nalazi na samom jezičku a po dva se nalaze sa obje strane centralnog rebra. Sasvim sigurno se radi importu i to importu iz egejskog basena i najvjerovatnije je kritskog porijekla jer se u njegovim tipološkim osobinama mogu vidjeti tradicije poznatih ranominojskih dugih bodeža. Može se reći da on zauzima izuzetno mjesto, ne samo među nalazima na našem tlu nego i mnogo šire. Na Kritu su do sada pronađena 3 slična bodeža od srebra, dok je poznat samo jedan zlatni bodež pronađen na iskopavanjima kod naselja Poliohni na ostrvu Lezbos u Grčkoj. Bodež je težak 108,800 gama, a na osnovu laboratorijske analize utvrđeno je da je izliven od legure srebra, zlata i bakra. Prema podacima analize, odnos između

sl. 3

srebra, zlata i bakra u bodežu je bio 3 : 2 : 1 (**sl. 3**).⁶ Srodna vrsta legure potvrđena je iz predinastičkog perioda u Egiptu. Tehnika legiranja bila je poznata i praktikovana u regiji Levant (oblast koju danas obuhvataju Turska, Kipar i države Bliskog istoka), odakle je vjerovatno došao bodež iz Male Grude.

Srebrna sjekira, koja je pronađena u centralnom gobu, uskog je sječiva koje se trouglasto širi i ima cilindričan tulac (cjevasti otvor kroz koji je išla drška) koji je spolja ukrašen facetiranjem. Vrh tulca je pokriven okruglom kapićom izrađenom od zlata kružnog oblika sa iskucanim tačkastim ornamentom krsta u

⁶ M. Parović-Pešikan, V. Trbuhović, n. dj., str. 135–136.

krugu. Sjekira je bila izlivena u zatvorenom kalupu.⁷ Po tipologiji, ova sjekira spada u dobro poznat dalmatinski tip sjekre i susreće se na području Vučedolske kulture. Izbrušena cijev (tulac) za dršku ima nekoliko paralelnih nalaza od bronz, pronađenih u Dalmaciji i Rumuniji. Međutim, ni jedna do sada pronađena sjekira nije bila od srebra, nego samo od bakra ili bronz. Najbliže oblikom ovoj sjekiri su bonzane sjekire sa lokalitete Tupolje kod Knina u Hrvatskoj. Na teritoriji Crne Gore takođe su pronađene sjekire jadranskog tipa, kao npr. u Kolašinu, u Zavrhama kod Nikšića, u Petrovcu na moru, u okolini Podgorice itd. Smatra se da je sjekira iz Male Grude, kao i zlatni bodež, najvjerovatnije importni proizvod. O tome svjedoči analiza materijala od kojeg je napravljena, kao i ornamen-

tacija facetiranjem koje nemamo na bakarnim primjercima iz naše zemlje. Sjekira je teška 235,5 grama a odnos srebra, zlata i bakra je 4

sl. 4 : 1: 1. (sl. 4).⁸

Pet zlatnih karičica-privjesaka pronađenih u centralnom grobu pored lobanje pokojnika, izrađeni su u tehnici livenja, sa završecima u obliku trube i poznati su kao tip „Mala Gruda“ (sl. 5). Smatra se da su ovi ukrasi predstavljali dio dijademe i nosili se našiveni na traku. (sl. 6). Tipološki, ovi privesci podsjećaju na čunaste naušnice koje su se u znatno kasnije vrijeme razvile i postale omiljeni tip nakita prvo na Srednjem istoku a kasnije na čitavom Sredozemlju.⁹

Pored zlatnih i srebrnih predmeta, u centralnom grobu su pronađena i dva fragmenta bakarnog lima prilično neodređenog

⁷ S. Dimitrijević, „Vučidolska kultura i vučidolski kulturni kompleks“, *Praistorija jugoslovenskih zemalja III*, Sarajevo 1979, str. 322–324.

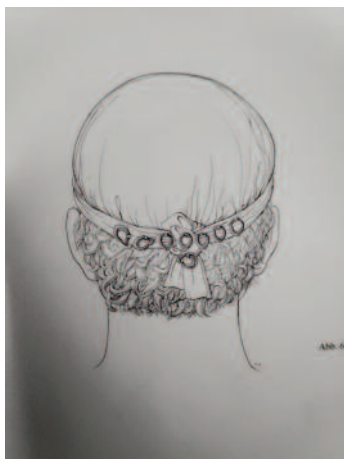
⁸ M. Parović-Pešikan, V. Trbuhović, n. dj., str. 136.

⁹ S. Dimitrijević, n. dj., str. 322–324.

oblika i nejasne namjene. Bila su prekrivena jakom zelenom patinom.

sl. 5

sl. 6

U centralnom grobu Male Grude nalazimo priloge koji idu isključivo uz muški pokop (sjekira i bodež). To znači da možemo, uslovno, govoriti o muškoj aristokratiji sa ovih područja u doba eneolita. To potvrđuje i jedinstveni ukras od masivnih zlatnih karičica-privezaka, koji se nosio na glavi i po pravilu je bilo dio nošnje tadašnjih knezova.

Oružje i alatke od kremen

U zemljanom nasipu tumula Mala Gruda, pored fragmenata keramike, nađen je veći broj kremenih alatki kao što su dobro obrađeni strugači, rezači, šila, kremen i nožići i strelica. Pored toga, pronađene su i dvije veće kamene alatke: kameni bat od zelenkasto-sivog kamena pješčara, lijepo glačan i prilagođen držanju u ruci i kamena alatka od crvenkastog šarenog kamena, koja ima oblik zaobljenog romba i veoma grube tragove obrade. Pronađen je i jedan fragment kamenog noža. Kao što je poznato,

jedna od glavnih karakteristika perioda rane bronzе u Dalmaciji, Hercegovini i Crnoj Gori je pojava kremenih (dugih) noževa u ostavama i grobnim priložima.¹⁰

Po svojim strukturnim osobinama može se konstatovati da tumul Mala Gruda spada u red ranih bronzanodopskih nalazišta, koja su poznata na teritoriji Bosne i Hercegovine, Dalmacije, Crne Gore, Albanije i sjevernog Epira. Kada je u pitanju pogrebni ritual, tumulu Mala Gruda najbliži su tumuli u Albaniji i u okolini Nikšića (zemljani nasip sa kamenom oblogom odozgo). Sahranjivanje u kamenom kovčegu sa zgrčenim položajem skeleta isto je kao u Hercegovini i Dalmaciji. Ono što je specifično kod tumula Mala Gruda je velika uloga spaljivanja u pogrebnom ritualu i pojavom žrtvenih jama odnosno kamenih konstrukcija kružnog ili ovalnog oblika iznad centralnog sahranjivanja.

U pogledu nalaza, Mala Gruda je interesantna kako količinom tako i kompleksnošću i kvalitetom nalaza. Ako imamo u vidu da su do sada poznati nalazi na ovim prostorima (rano bronzano doba) po pravilu davali veoma skromne nalaze ili čak i bili bez nalaza u grobovima, onda je značaj Male Grude još veći. Bogatstvo pogrebnog inventara i veličina same humke, kao i veoma pažljivo i svečano obavljeni pogrebni ritual, svjedoči o tome da se u Maloj Grudi nalazio grob jednog stariješine-vladara zajednice koji je sahranjen zajedno sa simbolima svoje vlasti.

Velika gruda

Arheološki radovi na tumulu Velika Gruda izvođeni su u periodu od 1988. do 1992. godine od strane Univerziteta u Cirihu i Opštinskog zavoda za zaštitu spomenika kulture iz Kotora. Tumul je udaljen oko 270 metara od Male Grude u pravcu Budve. U sredini je visok 6 metara a u osnovi širok oko 26

¹⁰ M. Parović-Pešikan, V. Trbuhović, n. dj., str. 134.

metara. Tumul se sastojao od više slojeva gline i oko 1 metra debelog kamenog nasipa poravnatog u sredini.

Za razliku od Male Grude, stratigrafija Velike Grude je mnogo složenija. Naime, kod ovog tumula jasno je uočeno smjenjivanje tri faze izgradnje humke sa povezanim sahranjivanjem. Najkasniji period obuhvata kameniumul izgrađen iznad zemljane humke. Sahranjivanja u ovom periodu pripada kasnom bronzanom i ranom gvozdenom dobu. Ispod njega nalazi se drugi sloj koji pripada periodu bronzanog doba sa uzastopnim sahranjivanjima u centru i naknadnim proširenjem preko cijele površine. Treći period sahranjivanja u tumulu Velika Gruda pripada najstarijem periodu sahranjivanja i datovan je u rano bronzano doba.¹¹

U centru ovog sloja pronađen je kameni grob, koji je analogan centralnom grobu u Maloj Grudi. Centralni grob je pravougaonog oblika, oivičen krečnjačkim pločama. Kamene ploče su bile postavljene i na dno groba. Grob je takođe bio prekriven sa tri kamene ploče i orijentisan u pravcu sjeverozapad – jugoistok. Pokojnik je sahranjen na desni bok, u zgrčenom stanju i glavom okrenutom u pracu sjeverozapada. Na osnovu analiza, ustanovljeno je da se radi o muškarcu starom oko 25 godina. Zanimljivo je da je jedan prst desne ruke ostao u kontaktu sa bakarnim predmetom ispred tijela. U grobu su pronađene tri grupe predmeta u netaknutom, primarnom položaju: 1. bronzana sjekira i dva bronzana noža grupisani u blizini bočne ploče na istočnoj strani, 2. grupa od 8 zlatnih alki-privezaka, koje su se nalazile ispod kosti donje vilice i vratnih pršljenova i 3. keramički krstasti tanjir, zaštićen bočnom krečnjačkom pločom sa sjeverozapada. U grobu su pronađene i dvije veoma korodirane veprove kljove.¹²

¹¹ Ph. Della Casa, *Velika Gruda II*, Die bronzezeitliche Nekropole Velika Gruda, (Opš. Kotor, Montenegro) Band 33, Bonn, 1996.

¹² M. Primas, n. dj., str. 113–120.

Karakteristika za grobove Velike Grude (sve tri faze sahranjivanja) je ta da su bili pravougaonog oblika sa ogradom od oblog kamenja ili kamenih ploča, dna od šljunka kao podloge za sahranu kao i poklopcima od ploča ili kamenih blokova. Grobovi su pretežno orijentisani u pravcu jugoistok □ sjeverozapad a mrtvi su pokopavani na lijevom ili desnom boku, kao i u zgrčenom položaju. U nekropoli je pronađen samo jedan grob sa spaljenim pokojnikom. Grob je imao iste karakteristike kao i skeletni grobovi.¹³ Interesantno je da su u nekropoli otkriveni fragmenti velikih keramičkih posuda koje su služile za sahranjivanje djece do dvije godine starosti. U tumulu je otkriveno ukupno 156 individua, od čega su 43% bili ostaci djece do dvije godine. Životna dob odraslih je bila, u prosjeku, nešto viša od 20 godina starosti.

Na osnovu arheoloških i antropoloških nalaza i demografski poznate veličine, omogućeno nam je da pretpostavimo brojnost populacije kao i trajanje nekropole. Smatra se da je nekropola korišćena od ranog bronzanog do početka gvozdenog doba (oko 2400. do 1200. god. stare ere).

Tumul Velika Gruda predstavlja prvu, u potpunosti istraženu, arheološki i antropološki dokumentovanu nekropolu bronzanog doba na području jugoistočnog dijela jadranske obale.

Keramika

Keramički materijal pronađen u tumulu Velika Gruda, pokazuje bogatstvo oblika i vrlo karakterističnog ukrašavanje. To nas upućuje na izrazitu regionalnu proizvodnju koja je bila pod uticajem jakih istočno-mediteranskih, naročito egejskih i pontskih, a donekle i zapadno-balkanskih kulturnih centara. Vrčevi, šolje i tanjiri pronađeni na Crnogorskom primorju i u kontinentalnom dijelu sa sjeverne strane Skadarskog jezera,

¹³ M. Primas, n. dj., str. 25–37.

spadaju u zasebnu i vanregionalnu riznicu oblika i ukrašavanja. Margarita Primas, profesorica sa Univerziteta u Cirihu, koja je učestvovala u iskopavanjima na tumulu Velika Gruda, keramiku iz Male i Velike Grude koja je tamo pronađena je nazvala keramika tipa *facies Kotor*. Zbog njenih specifičnosti, ovu keramiku je pripisala posebnoj varijanti Ljubljanske keramike jadranskog tipa. Keramika je heterogena i dobrog je kvaliteta. Najčešći keramički oblici su: trbušasti zatvoreni i otvoreni sudovi, krčazi, šolje, tanjiri, velike posude, vrčevi sa dva uveta i zdjele sa podebljanim rubom.

Keramički krstasti tanjir, koji je pronađen u centralnom grobu, na niskoj koničnoj nozi, karakterističan je po bogato ukrašenoj površini (sl. 7). Unutrašnja površina tanjira je ukrašena širokim trakama podjeljenim na četiri trouglasta polja. Tanjir je bogato ukrašen urezivanjem i nizovima malih trouglova. Slični tanjiri su pronađeni u više nalazišta u Crnoj Gori i sve ih karakterišu slično ukrašene površine i relativno visok prečnik u odnosu na malu visinu. Mogu se povezati sa Vučedolskom kulturom (oko 2400-1800. godine stare ere).¹⁴

sl. 7

U tumulu Velika Gruda pronađeni su i obredna šolja sa drškom i keramički tanjir, koji pripadaju periodu kasne bronz (1600-1200. godine stare ere). Šolja je trbušastog oblika sa visokim vratom i jednom trakastom drškom koja spaja obod i

¹⁴ M. Primas, n. dj., str. 53–73.

trbuh. Ukrašena je zonalno, urezivanjem i žigosanjem.¹⁵ Posebno zanimljive su posude za sahranjivanje. To su trbušasti lonci sa cilindričnim vratom i ornamentom od plastčne šipke koji je služio kao ručka ili ukras. Dovode se u vezu sa grobnim posudama koje su pronađene na sjeverozapadnom dinarskom prostoru, prostoru između Save i Drave, u dunavskoj ravnici i dolini rijeke Morave.¹⁶

Metalni predmeti

U centralnom grobu tumula Velika Gruda pronađeno je ukupno osam zlatnih alki-privezaka. Pet su bile romboidnog presjeka sa utanjenim i prebačenim krajevima tipa „Levkas“ (sl. 8), i tri otvorene alke-priveska sa proširenjem u obliku trube na zadnjem kraju u nauci nazvan tip „Mala Gruda“ (sl. 9). Oba tipa najvjerojatnije nijesu livena već su izrađeni od samorodnog zlata, koje je naknadno iskovano do šipke romboidnog presjeka sa zašiljenim krajevima.

sl. 8

sl. 9

Alke su pronađene zajedno sa vratnim pršljenovima i viličnom kosti, što je omogućilo da se rekonstruiše njihova namjena i položaj. Naime one su služile kao ukras - dijadema za glavu i

¹⁵ L. Saveljić Bulatović, P. Lutovac, *Zlatno doba Crne Gore*, JU Muzeji i galerije Podgorica, Podgorica 2006, str. 28

¹⁶ Ph. Della Casa, n. dj., str. 32, 34–36, 47–51, 59–62.

samo je pitanje da li su bile pričvršćene na platno, kožu (kao što prikazuje ilustracija) ili na neku drugu vrstu ukrasa za glavu (**sl. 6**). Analizom je utvrđeno da je korišćeno srebro obogaćeno zlatom (slično kao nož i karičice iz Male Grude). Oba tipa se datuju u sredinu trećeg milenijuma stare ere.¹⁷

Pored zlatnih karičica, u centralnom grobu su pronađene i tri metalne (bronzane) alatke: pljosnata sjekira i dva noža. Sjekira je zaobljenog sječiva, izlivena je i sastoji se od legure bakra i arsena. Slične sjekire su se koristile u Egiptu i Bliskom istoku već od IV milenijuma stare ere. Najbliže paralele su joj sjekire pronađene u egejskoj oblasti i centralnoj Italiji (**sl. 10**). Dva dvosjekla noža pripadaju klasi alatki za sječenje koja još nije u potpunosti proučena. Oni su morfološki povezani sa noževima i vrhovima kopalja, ali se razlikuju u proporciji oštrice i njihovog završetka. Veći nož je izliven i trapezoidnog je oblika sa trnom za učvršćivanje u držalo na donjoj strani. Po sredini je ravan sa dva srpasta završetka na krajevima. Duž sredine sječiva ide naglašeno zaobljeno rebro. Sječivo je urađeno iskucavanjem. Tako dobijena oštrica je bila prikladna za precizno sječenje mesa i dr. Drugi, manji nož je trapezoidnog oblika urađen od tankog (bronzanog) lima, sa širokim trnom za učvršćivanje u držalo. I kod ovog noža sječivo je urađeno iskucavanjem. Moguće da je nož služio i kao brijač. Sjekira i noževi su datovani u treći milenijum stare ere.¹⁸

sl. 10

¹⁷ M. Primas, n. dj., str. 75–80.

¹⁸ M. Guštin, n. dj., str. 97.

U tumulu Velika Gruda pronađen je određen broj metalnih predmeta iz perioda kasne bronzе i ranog gvozdenog doba. Radi se o žičanom i limenom nakitu od bronzе: spiralni prstenovi, saltaleoni (spiralne uvijene cjevčice od žice), naočarasti privesci i dugmad sa ušicama. Metalurškom analizom ustanovljeno je da je legura heterogena, što navodi na zaljučak da se za izradu nakita koristio već korišćen metal. Prema ovim ispitivanjima izgleda da je postojala veza između prerade i funkcionalne upotrebe predmeta.¹⁹

Među grobnim nalazima u centralnom grobu, pored keramike i metalnih predmeta, pronađene su i dvije kljove od vepa i kamena alatka - čekić. Kljove su pronađene kod sjeverne grobne ploče, nedaleko od položaja glave pokojnika. Utvrđeno je da se radi o donjim očnjacima (lijevom i desnom) divlje svinje. Veprove kljove nijesu rijetke u grobovima iz neolita i bronzanog doba. One su selektivno stavlјane u grobove vezane isključivo za mušku populaciju.

Kamena alatka, izrađena od silikatne stijene, imala je veličinu i oblik kamenog čekića. Alatka je korišćena, što se vidi na ivicama koje su prilično istrošene.²⁰

Južni dio jadranske obale, koji je smješten između rijeke Neretve i Boјane, pripada području jugozapadnog dijela Balkanskog poluostrva, koje je nepotpuno arheološki istraženo. Praistorijsko naseljavanja ovog područja je prilično oskudno istraženo i proučavano, tako da za sada imamo samo fragmentarnu sliku ranijih ljudskih aktivnosti na ovim prostorima. Iz praistorijskog, tačnije bakarnog i bronzanog doba, tumuli, gradine i naselјene pećine nalazili su se, po pravilu, u blizini područja povoljnog za bavljenјem ratarstvom. Upravo na takvom, za polјoprivredu povolјnom mјestu, nalaze se tumuli Mala i Velika Gruda smješteni u Tivatskom polјu.

¹⁹ Ph. Della Casa, n. dj., 40–44, 52, 55, 64–65, 68.

²⁰ M.Primas, n. dj., 113–115.

Tumuli Mala i Velika Gruda predstavljaju najznačajnije eneolitske lokalitete na jugoistočnoj obali Jadrana. Zbog izuzetno bogatih grobnih priloga koji su tamo pronađeni, često se nazivaju i Kneževski tumuli. To potvrđuju ritualan način sahranjivanja, sadržaj grobnih priloga i način na koji su oni raspoređeni što govori da je riječ o značajnim pojedincima, vjerovatno prvim vladarima tj. aristokratama sa ovog područja.

Od 2018. godine, u Crkvi Sv. Pavla u Starom gradu u Kotoru, u stalnoj postavci, smješteni su i izloženi za javnost naznačajniji predmeti iz Male i Velike Grude.

Literatura:

- Benac A. „Nekoliko prahistorijskih nalaza sa područja Nikšića u Crnoj Gori“, *Glasnik Zemaljskog muzeja X*, Sarajevo 1955.
- Della Casa Ph. „Velika gruda II Die bronzezeitliche Nekropole Velika Gruda (Opš. Kotor, Montenegro)“, *Universitätsforschungen zur prahistorischen Archäologie*, Band 33, Bonn 1996.
- Dimitrijević S. „Vučedolska kultura i vučedolski kulturni kompleks“, *Praistorija jugoslovenskih zemalja III*, Sarajevo 1979.
- Garašanin M i D. „O problemu ranog bronzanog doba u Srbiji i Bosni“, *Glasnik Zemaljskog muzeja XIII*, Sarajevo 1958.
- Guštin M. *Simbol boga i kralja – prvi europski vladari*, Galerija Klovićevi dvori, Katalog izložbe, Zagreb 2006.
- *Istorija Crne Gore*, Knjiga I, Titograd 1967.
- Lutovac P, Radunović M, Ljesar L. i Kovačević D. *Eneolit i*

bronzano doba Crne Gore – Prvi balkanski vladari, Centar za kulturu Tivat, Katalog izložbe, Tivat 2016.

- Marković Č. *Neolit Crne Gore*, Beograd 1985.

- Parović-Pešikan M. Trbuhović V. „Iskopavanje tumula ranog bronzanog doba u Tivatskom polju“, *Starinar*, XXIII, Beograd 1972.

- Primas M. „Velika Gruda I Hugelgraber des fruhen 3. Jahrtausends v. Chr. Im *Adriagebiet – Velika Gruda, Mala Gruda und ihr Kontext* Universitätsforschungen zur prahistorischen Archäologie, Band 32, Bonn 1996.

- Saveljić-Bulatović L. i Lutovac P. *Zlatno doba Crne Gore*. JU Muzeji i galerije Podgorica, Katalog izložbe, Podgorica 2006.

- Trbuhović V. *Arheološki pregled*, br. 9. Beograd 1967.